

KOMLÓS ALADÁR : KOMJÁTHY JENŐ

Különlenyomat a Magyar Tudományos Akadémia Nyelv- és Irodalomtudományi Osztályának Közleményei V. kötet 1—4. számából.

Irodalomtörténetírásunkban a múlt század hetvenes-nyolcvanas éveiről csak újabban esik egyre több szó; csak újabban megyünk azoknál a közhelyeknél tovább, amelyek a felületes szemlélődés eredményei voltak. »Irodalmi középser«: mondogatták irodalomtörténészeink erről a korszakról s nem gondolták meg, hogy ezzel a bágyadt kézlegyintéssel nem lehet választ adni az önkénytelenül is adódó kérdésre: csak a tehetségek hiánya az oka-e annak, hogy a jelzett időszakban irodalmunk nem halad előre az előző, majd a következő korszakokéhoz képest nagy, erőteljes lépésekkel?

Komlós Aladár kutató- és értékelő munkája, eddig megjelent tanulmányai igen komolyan hozzájárulnak, hogy az imént feltett kérdésben tisztábban láthassunk, hogy a jelzett korszak problematikája közelebb álljon hozzánk. Pedig a kutatás éppen ezen a területen nem a leghálásabb feladat. Nem chef d'oeuvre-ök megszületésének s nem irodalmunk csúcseinak a problematikája tárul itt a kutató szeme elé. Viszont e sorok írója már nem egyszer rámutatott: a »történeti vacuum« irodalmi kérdései csak akkor fognak majd tisztázódni, ha elvégeztük a »hálátlan« aprómunkát is, ha lépésről lépésre haladva kutatjuk fel az ismeretlené szürkült kicsinyek vagy a polgári irodalomtörténetírás által »titokzatosaknak« tartott nagyok működését, illetőleg helyezzük őket új, helyes megvilágításba.

Komjáthy Jenő a korszak lírájának kétségtelenül egyik legnagyobb jelensége. Nemzedékének lírikusai közül egyedül Reviczy Gyulát lehetne hozzá mérni, — kettejük közül viszont talán Komjáthyé a merészebb kezdeményezés és a nagyobb átütő erő. Jelentőségét nemcsak az biztosítja, hogy lírája merész, forradalmi szárnyalású, szakít az előző nemzedék »népnemzeti« célkitűzéseivel, de nem esik a szentimentális panaszkodás »lány pityergés«-ének hibájába sem, amely ellenzéki kortársai nagy többségének a sajátja. Jelentős azért is, mert: »kiváló költők egész sora esküdött rá, akiknek a művébe úgy bevésődött, hogy csak ezekkel együtt volna kitorölhető irodalmunk történetéből« — valljuk Komlóssal együtt (378. 1.)

S mégis — folytatja Komlós —: »Egyénisége... a tisztázottság hiányában oly titokzatosnak tetszik, mintha az űrben lebegne, minden kapcsolat nélkül a múlttal és a magyar földdel.«

Tisztázni mindazt, amit a múlt irodalomtörténészei »titokzatosnak« mondtak Kom-

játhy művében, nagy feladat, csak az tudja elvégezni, aki teljesen otthon van a korszakban és jól ismeri magát a költőt is. Komlós előttünk fekvő tanulmánya bizonyítja, hogy mind a két kívánalomnak eleget tud tenni. Amit eddig jóformán senki sem tett meg Komjáthival kapcsolatban, azt végzi el ez a mű. Beléhelyezi a szerencsétlen, szomorú sorsú költőt kora társadalmi viszonyaiba, megvizsgálja, hogy a magyarországi kapitalizmus eszme- és érzelmvilága hogyan tükröződik a vígasztalást a misztikában kereső, de ugyanakkor forradalmi, az uralkodó osztálylál és lelkiületével következetesen szembe szálló Komjáthy lírájában. Lelkiismeretesen, itt-ott szinte aprólékosan igyekszik feltárni a költő életének és műveinek azokat az eseményeit és részleteit, amelyekről irodalmunk vagy igen keveset vagy csak torzított tényeket, vagy éppen semmit sem tudott. Tisztázta tanárviszágjának lefolyását, bemutatja azt, amit ballassagyarmati fégyelmi ügyével kapcsolatban fel tudott kutatni, részletesen megvilágítja utolsó éveinek számmisztikáját, szőlő tanulmányairól, prózai írásairól. Az életrajz eseményeit szoros kapcsolatba hozta Komjáthy lelki fejlődésével, lélektani tájékozottságra valló, biztos kézzel vezeti el ezt a fejlődést az ifjúkor első, sajátos megnyilvánulásaitól a költő nehéz, sanyarú sorsára való reagálásokon át — egész a neuraszténiáig, s közben a legjellegzetesebb költemények alapos, művészi elemzését adja. Komjáthy költészetének sok, eddig problematikusnak látszó jelensége lel így magyarázatra, hiszen Komlós az elmondottakon felül a költő nem egy nézetének, felfogásának a forrására is rámutat, Madách Aladárral, a két Palágyival szövődött viszonyát, majd a kortárs Schmitt Jenő Henriknek a Komjáthy művében fontos szerepet játszó miszticizmust is elemzi.

Komlós tanulmányának sikerült bebizonyítania Komjáthy költészetének érdekes kettősségét: harcos forradalmiságát és miszticizmusba-menekülését. Pozitívan értékeli azt a meg nem alkuvó, gerinces magatartást, amellyel — megvető módon — tiltakozik kora társadalmi és politikai viszonyai ellen, forradalmat várva és jövendőlvé, — ugyanakkor bemutatja: »... filozófiája az elszigetelt egyén filozófiája, aki sem a fizikai munkát, sem a munkást nem ismeri.« Magános ember, aki egyedül, saját világában, »istenülve« keresi a megoldást. Belebukik, a neuraszténiá útvesztőjébe keveredik, de úgy, hogy közben korának legegységibb, a

következő nemzedéket bámolatba ejtő líráját teremti meg.

Komjáthy egyéniségéről és költészetéről Komlósnak sikerült lerántania a »litokzatosság« fátylát, szervesen beállítania ezt a különös, nagy költőt a magyar fejlődésbe.

Itt-ott mégis mintha hiányolnánk valamit; Komlósnak egy-két állítása mellé a margóra mégis kérdőjelet tettünk. Egy mondatba össze tudjuk foglalni, mi okozta ezt a hiányérzetünket. Komlós nem hangsúlyozza mindvégig, következetesen Komjáthy osztályhelyzetét. Tanulmánya elején, a költő ifjúságának taglalása közben igen szépen rámutat: a jóállású, előkelő tanfelügyelő fiában ott élnek társadalmi rétegek, a dzsentriek az előtteleik, lelkületében e társadalmi osztály sajátos lelkivilágának számos jellegzetessége, — de ezt a kérdést nem mélyíti el, nem tartja napirenden akkor is, amikor a döntő ponthoz: Komjáthy költészetéhez jut el. Beszámol a költő ifjúságának egy-két kilengéséről, arról, hogy kezdetben társaságkedvelő ifjú, »akik a féktelen szenvedély és a szilaj érzékiség uralkodik«, meggondolatlan tervéről, hogy Amerikába akart vándorolni, Reviczkyvel eltöltött vídám éjszakázásairól. Mi a meggondolatlan, könnyelmű dzsentri-fiút védjük felismerni abban a Komjáthyban is, aki tapintatlan viselkedésével egy táncmulatságon megsértette az öngyilkossá lett Benzenleitner Leontint. Igaza lehet Komlósnak: a balassagyarmati polgári iskolának az iskolaszéke, annak a kispolgári és kereskedőtagjai a dzsentri, a magasrangú hivatalnok gyermekét látták meg a fiatal tanárban, talán — a neve után ítéltéleg — polgári származású Benzenleitner Leontin halálát akarták megbosszulni, mikor a meggondolatlan lépéshez képest túlságosan szigorú, a költő további életpályája szempontjából kegyetlen ítéletüket végrehajtották.

Ha Komjáthy egyéniségében — legalábbis fiatal korában — megtaláljuk a dzsentrire jellemző jellemvonásokat, akkor méltán feltehetjük a kérdést: élete további pályája miért nem olyan simán nyugodt és az érvényesülés révébe torkolló, mint a dzsentri-fiúk általában? Úgy véljük, azért, mert ahhoz viszont, hogy cinikus zsrnaliszta, vagy az egyik minisztérium fogalmazója legyen, Komjáthy túl becsületes és tehetséges — s az érvényesülés szempontjából sincs — származása ellenére — a kezében elég hatalmi eszköz. Pályája, sorsa így lesz a nyomorgó értelmiségé, a szellemi proletaré; — ugyanakkor viszont lelkivilága élete utolsó pillanatáig megőrizte azokat a jellemvonásokat, amelyeket származásával magyarázhatunk. A nehéz anyagi viszonyok között vergődő szenici polgári iskolai tanárt — persze —

már nem lehet a dzsentri sorai közé számítani, — ugyanakkor viszont büszkesége, daca, lelki alkatának egyéb, származásával magyarázható vonásai megmaradtak benne. Haladhatott-e így együtt a polgársággal? Átléhetette-e így a szenici parasztk problémáit, vagy éppen válhatott-e munkásköltő belőle? Tudjuk, hogy mindez 1870 és 1900 között nemcsak a nemesi származású értelmiség gyengesége. A kornak nem egy olyan frója van, aki nem a dzsentri osztály szülötte s mégsem tudott a néphez közeljutni. A korszakra általában jellemző az antiféudális harc a burzsoáziahoz íződő eszmei kötelekek nélkül, a forradalom emlegetése, sokszor óhajtása a néppel való szorosabb kapcsolat nélkül. Mennyivel inkább jellemző ez a »szegényemberek« sorsára jutott költőre, aki nem egy szempontból hozta magával annak a társadalmi osztálynak az előtteleiteit, amelyből kiszakadt. Mi más lehetett a sorsa, mint hogy — egyedül maradt. Tiltakozott kora társadalmi rendje ellen, várhatott forradalmat, — de mindezt nem tudta a néppel való szerves összefogással, az Adyéhoz hasonló nép-közelséggel egybekapcsolni. Ebben van ítelemességének gyökere és szomorú bukásának magyarázata is.

Dzsentri származású forradalmár: ezzel a nyolcvanas években paradoxonnak tetsző helyzetével Komjáthy nem áll egyedül. Végeredményképpen ez áll Reviczkyre is, aminthogy ez áll a két neves költőnek sokkal kevésbé neves, de a kor képe szempontjából tanulságos sorsú kortársára is. Gáspár Imrének a kortársak szemében »kétése« jelleme, annak a problémái is ezzel a látszólagos paradoxonnal oldódnak fel. A lázadó, mert nyomorba jutott dzsentri értelmiségi típusa a magyar kapitalizmusnak. Komjáthy ennek a típusnak kiváló, szeniális megtestesítője. Milyen jellemző, hogy az a nemesi származású Madách Aladár a jóbarátja, aki maga is gyűlöli a dzsentrit, végeredményképpen saját társadalmi réteget.

De ezzel magyarázható a nemzetiségi kérdésben tapasztalható tájékozatlansága is. »Nem vagy pánmagyar« — hányja a nemzetiségi kérdés szempontjából nála előbbre jutott Gáspár Imre szemére. Ha teljesen le tudja volna vetni előítéleteit, akkor nem lett volna felületes a »pánszláv« jelző osztogatásával sem. Tudjuk, hogy a kor magyar uralkodó osztálya nemcsak a kétségtelenül meglévő, a cári udvar felé orientálódó mozgalmakat nevezte »pánszláv«-nak, hanem pánszlávnak bélyegzett minden olyan jogos törekvést is, amely a szláv nemzetiségek — a mi esetünkben a szlovákok — értelmisége részéről nemzeti jogaiknak a pesti kormányzat helytelen nemzetiségi politikájával szemben való érvényesítésére irányult. Ami

Szenicen történt, minden bizonnyal nem volt minden esetben egyszerűen csak »pánszláv izgatás«. Ahhoz — persze — Komjáthynak sokkal közelebb kellett volna állania a néphez, hogy ezt így meg tudja látni.

Komlós Aladár tanulmánya végén igen találó módon húzza meg a különbséget Komjáthy és Ady költészete között: »Ady... már nem értelmiségi, hanem népi szempontból nézi a társadalmat.« Idáig: a népi szempontig — akárcsak oly sok ellenzéki kortársa, Komjáthy sem tudott eljutni. Vihar-

éneke a forradalom viharmadarának az éneke, istenülésével tiltakozik a fennálló rend, az »összszugsugorodás« ellen, — de »az izolált én mondanivalója nemcsak egyre üresebbé és egyhangúbbá, de egyre irreálisabbá is válik.«

Ez Komjáthynak, a költőnek a lényege és — ha úgy tetszik — tragédiája is. Érdekes, különös, a magyar irodalom történetében sajátos szint jelentő alakja Komlós tanulmányának eredményeképpen tisztán áll előttünk.

Sziklay László